

Jogelmélet a tudományos innováció fényében: a „jog és idegtudomány” kutatások és a jog emberképe²

I. Bevezetés

Egy nemrégiben komoly médiafigyelmet kiváltó tanulmányban a szingapúri Nanyang Technological University kutatója, Olivia Choy, valamint a University of Pennsylvania két kutatója, Adrian Raine és Roy H. Hamilton az agresszió idegi meghatározottságával kapcsolatos kutatási eredményeikről számoltak be. A tanulmányban ismertetett kettős vak kísérlet során az összesen 81, rétegzett mintavétel útján, véletlenszerűen kiválasztott, felnőtt alanyt (36 férfit, 45 nőt) két csoportra osztották, és az egyik csoport esetében az agy dorzolaterális prefrontális kérgét stimulálták az ún. transzkraniális egyenáramú stimuláció technikával (a másik csoport a kontrollcsoport volt).³ A vizsgálat célja az agresszív viselkedés és az agyműködés közötti okozati kapcsolat behatóbb feltérképezése volt, a szerzők álláspontja szerint ugyanis az eddigi kutatások a leginkább csak korrelatív viszonyokat tártak fel – vagyis azt, hogy az agresszív megnyilvánulásokkal egyidejűleg az agy bizonyos területei működésbe lépnek, ami azonban önmagában a kauzalitás kérdésére nem ad választ. A kísérlet eredményeképp megállapítást nyert, hogy az a csoport, amely valóban kapott agyi stimulust, szignifikánsan kisebb hajlandóságot mutatott a fizikai és a nemi erőszakra, mint a kontrollcsoport, továbbá a nemi erőszakot morálisan is nagyobb mértékben helytelenítették.⁴

Az ilyen kutatások természetesen nagy visszhangot váltanak ki az érdeklődő közönség részéről, hiszen az eddig önkéntesként-akaratlagosként kezelt, társadalmilag káros magatartásformákra egzakt, tudományos magyarázatot kínálnak, amellyel a reménykedések szerint megnyitják az utat a kérdéses problémák megoldása felé. A fentebb hivatkozott tanulmány csak egy a sok közül, ami önmagában indokolja a messzemenő következtetésektől való tartózkodást, de maguk a szerzők is felsorolnak öt konkrét okot, amelyek miatt óvatosan kell kezelni a kísérleti eredményeket.⁵ A tét mindenesetre kétségkívül jelentős. Az agyműködés kutatásában az elmúlt évtizedekben beállt robbanásszerű fejlődés az emberkép forradalmasításának ígéretével kecsegtet. Egymást érik a nem ritkán szenzációhajhász hírek, amelyek szerint a tudomány idegi magyarázatot talált a különböző helyzetekben tanúsított viselkedésre, továbbá egyre bővül az olyan kiadványok, szolgáltatások köre is, amelyek az idegtudomány fényében kínálnak megoldásokat egyéni problémákra. Az idegtudomány eredményei nem különböznek a jogtudomány és a joggyakorlat számára sem. Ez mindenképp a jogi felelősség természetének alaposabb feltérképezésében mutatkozik meg, hiszen elemi érdek fűződik ahhoz, hogy minél pontosabb képet nyerjünk arról, mikor tudható

---

¹ Egyetemi adjunktus, Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar, Összehasonlító Jogi és Jogelméleti Intézet.

² A kutatást az EFOP-3.6.2-16-2017-00007 azonosító számú, *Az intelligens, fenntartható és inkluzív társadalom fejlesztésének aspektusai: társadalmi, technológiai, innovációs hálózatok a foglalkoztatásban és a digitális gazdaságban* című projekt támogatta. A projekt az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap és Magyarország költségvetése társfinanszírozásában valósul meg.

³ Choy, Olivia et al.: Stimulation of the Prefrontal Cortex Reduces Intentions to Commit Aggression: A Randomized, Double-Blind, Placebo-Controlled, Stratified, Parallel-Group Trial. In *The Journal of Neuroscience*, Vol. 38, No. 29, 2018, 6506-6507. o.

⁴ Choy et al.: i. m. 6507. o.

⁵ Choy et al.: i. m. 6509., 6511. o.

be valamely magatartás adott személy akaratlagos döntésének, és mikor alkalmazható emiatt vele szemben valamely szankció. A kérdés egyáltalán nem új, hiszen amióta a nyugati jogi kultúrában relevanciával bír a jogsértő magatartást végrehajtó egyénnek a magatartással összefüggő tudattartalma, azóta érdekli a joggal foglalkozókat, milyen pszichés folyamatok zajlanak egy cselekvés során, illetve zárják ki a felelősségre vonás lehetőségét. Kézenfekvő módon az ilyen vizsgálódások elsődleges alkalmazási terepe a büntetőjog: a jogász szakmában széles körű konszenzus él azt illetően, hogy a büntetőjog fenyegeti a legsúlyosabb szankciókkal a felelősségre vont személyeket, ezért a tényállás (minél) valóságghú(bb) tisztázása kiemelt jelentőséggel bír, ebbe pedig beletartozik a bűncselekmény-elkövetés szubjektív (alanyi) oldalának megfelelő tisztázása is, ideértve mindenekelőtt a kóros elmeállapot mint büntethetőséget kizáró vagy korlátozó ok fennállását. Az agykutatás előrehaladásával azonban az elméműködés „nyilvánvalóan” patológikus állapotai mellett egyre több figyelem irányul az agy állapotára olyan helyzetekben, amikor a jelenlegi közfelfogás szerint az egyén szabadon cselekedett. A tudományos figyelemnek ez a bővülése olyan kérdések tisztázását vagy újratárgyalását igényli, mint hogy létezik-e szabad akarat, hogyan ragadható meg a cselekvő, autonóm szubjektum a jog számára, avagy mit jelent a jogi és morális felelősség fogalma az olyan cselekvő esetében, „aki” sokkal inkább kifinomult mechanizmusként, mint testi-lelki entitásként jelenik meg előttünk.

A jelen tanulmány a jogelmélet nézőpontjából igyekszik betekintést nyújtani azokba a régi-új kérdésekbe, amelyek az emberi agyműködés beható tanulmányozása révén a jog számára felmerülnek. A fejtegetések fókuszában annak kérdése áll, milyen emberkép rajzolódik ki az idegtudomány fényében, valamint arról, hogy ez hogyan alakítja-alakíthatja át a jogi felelősségről alkotott felfogásunkat. Ennek ismertetése a deterministának, valamint kompatibilistának nevezett irányzatok bemutatásán és szembeállításán keresztül történik meg. Az okfejtés ennek során érinti azt a koncepcionális ellentétet, amelynek egyik oldalán az idegtudományban és annak fejlődésében maradéktalanul bízók állnak, akik szerint az idegtudomány eredményei a jog természetét, működését és funkcióját gyökeresen – és előnyösen – átalakítják; másik oldalán pedig azok a szkeptikusok, akik szerint az újszerűség minden látszata ellenére valójában nem számíthatunk mélyreható változásokra. A tanulmány következtetése ez utóbbi álláspont felé közelít.

II. Szabad akarat és determinizmus: a jogalany és a jogi felelősség meghatározásának dilemmái

II.1. A jog és a karteziánus emberkép

A jogtudomány nem fordított számottevő figyelmet arra az emberképre, amely a jogilag releváns viselkedések mögött húzódik. Az implicit feltételezés szerint az ember – ha ezt speciális körülmények nem zárják ki – képes figyelembe venni és mérlegelni cselekedeteit és azok következményeit, és autonóm módon képes meghozni az ezeknek megfelelő döntést. Ez a többé-kevésbé tudatos deliberáció az egyén pszichikai szintjén zajlik, és ez a működési szint különválasztható a testi léttől. Ezt a felfogást tükrözi a büntetőjog-dogmatikában a bűncselekmény-elkövetés szubjektív/alanyi és objektív/tárgyi oldalának megkülönböztetése, valamint az angolszász büntetőjog-felfogásban a *mens rea* és az *actus reus* kategóriái.

Ennek a testtől részben függetlentett emberképnek a legismertebb képviselője Descartes, akinek dualista emberképe nemcsak a köztudatban él kimondatlanul, de a jog több distinkciójából is visszatükröződik. Amikor Descartes papírra vetette közismert téziséit, vagyis azt, „*cogito ergo sum*”, azaz „gondolkodok, tehát vagyok”, arra a kérdésre kereste a választ, szerezhet-e az egyén igaz ismereteket a világról, illetve hogyan különböztetheti meg a valóst a

valótlantól, ha a környezetében található objektumokról nem közvetlenül, csak az érzékek közvetítése révén képes tudomást szerezni. Jól ismert gondolat kísérletében elképzelte, hogy az érzéki benyomásokat egy „gonosz szellem” (*genius malignus*) tartja befolyása alatt, és minden, amit az egyén maga körül lát, valójában illúzió. Descartes kiindulópontja az volt, hogy még ha így is lenne, egyvalamiben biztosak lehetünk: abban, hogy mindig van egy „én”, aki gondolkodik, reflektál a környezetére. Ennek az „én”-nek a valóságát megéljük, tapasztaljuk, ezért amíg van valaki, aki gondolkodik, addig biztosak lehetünk abban, hogy vagyunk.⁶ A gondolkodó elme valóságának bizonyossága tehát egyfajta axiómaszerű kiindulópont, amelyből a deduktív logika segítségével igaz következtetéseket vonhatunk le megismerő képességünk megbízhatóságát illetően.⁷ A jelen tanulmány szempontjából azonban ennél a részben ontológiai részben episztemológiai jellegű megállapításnál fontosabb az, hogy Descartes magát az elmét anyagtalán és oszthatatlan entitásként jellemezte, amely a testtel együtt alkotja magát az embert. Míg a test különféle tapasztalatokat közvetít a világról, az elme az, amely ezekre a benyomásokra reflektál akár tévesen, akár helyesen.⁸ A világból szerzett testi benyomások alapján az elme következtetéseket von le és ezeknek megfelelően döntéseket hoz – például a fájdalominger hatására az elme utasítást ad a fájdalom okának elhárítására vagy a szomjúságot érzékelve annak oltására.⁹

Ezzel a gondolatmenettel Descartes ha nem is az első, de a legmeghatározóbb képviselője lett annak a dualista szubjektumfelfogásnak, amely szerint az emberi döntések valamilyen többé-kevésbé immateriális összetevőnek tudhatók be, és amely kimondva-kimondatlanul napjaink emberképének is elválaszthatatlan része. A dualista szubjektumkoncepció pedig maga után vonja a szabad akarat képzetét, ami összhangban van mindennapos tapasztalatainkkal, hiszen nap mint nap megéljük, hogy a természeti törvényeknek engedelmesskedő testen túlmenően van valamilyen entitás, ami nem ilyen determinált módon „funkcionál”, és ami autonóm módon és felelősen hoz döntéseket és „irányítja” a testet.

Ahogy az idegtudomány egyre behatóbb ismereteket szerzett az agy működéséről, úgy egyre jobban felerősödtek azok a hangok, amelyek szerint az eddig ismert emberkép alapvető újraértékelésre szorul, mert a természettudományi paradigmának nem felel meg az az elképzelés vagy fikció, hogy létezik valamiféle, reflektálatlan módon a természeti törvények fölé helyezett hatóerő, amely többé-kevésbé tisztázott módon kapcsolatban áll az idegrendszerrel, ugyanakkor mégis több annál. Ha az ember a természet része, akkor működési formái, így döntései és az ún. „szabad akarat” is alá van vetve az okozatiságnak.

A jog és idegtudomány kutatások a jogi felelősség természetének megítélése szempontjából két nagy irányzatra bonthatók. A deterministák szerint – akik nézőpontjukat materialistának is nevezik, mert végső soron egy végsőig vitt elmefilozófiai materializmusról van szó¹⁰ – a szubjektum valójában nem más, mint egy képzet vagy érzelem, ezért a szabad

⁶ Descartes, René: Elmélkedések az első filozófiáról. (ford. Boros Gábor) Atlantisz Könyvkiadó, Budapest, 1994, 38. o.

⁷ A fejtegetésem szempontjából mellékes, de egy lábjegyzetben érdemes kitérni rá, hogy bár Descartes legismertebb – és kontextusa nélkül is utántudott – tézise a *cogito ergo sum*, nem önmagában erre hagyatkozott az általa feltett kérdések megválaszolása során. Ezt nem is tehette, hiszen önmagában annak megállapításából, hogy az „én” reflektál a világra, ezáltal pedig kétségtelenül létezik, semmilyen következtetés nem vonható le az „én” által észlelt világ valóságosságára és megismerhetőségére nézve. Descartes ezért axiómaként rögzítette Isten létezését, továbbá jóságát és tökéletességét, amelyekből az következik, hogy Isten nem akarhatja, hogy tévedésben éljünk a világ tényeit illetően, ebből kifolyóan pedig olyannak alkotta meg a világot, hogy – az ész helyes használatával – bizonyítottan helytálló ismereteket szerezzünk. Descartes tehát Isten axiomatikus feltételezésével kerülte el azt, hogy a *cogito...* tézise pusztán idealizmus maradjon, és ez az axióma végigkíséri az érvelését.

⁸ Descartes: i. m. 101., 103. o.

⁹ Descartes: i. m. 105-106. o.

¹⁰ Erre tekintettel a továbbiakban, ha nem jelzem külön, a tanulmány kontextusában a „determinista” és a

akarata sem több annál. Az e kiindulópontból levont következtetések változóak, egyes teoretikusok a felelősség fogalmát mindenestül idejétmúlnak vélik és a jogi szabályozás új alapokra helyezését szorgalmazzák, mások szerint a jog mindennapi működésében nem várható látványos változás, az idegtudomány hatása és a szubjektumkoncepció megváltozása inkább csak pontosabb és valóságosabb – ezért igazságosabb – jogalkalmazást eredményez. Ezzel szemben a kompatibilisták szerint a determinista emberkép nem zárja ki a szabad akarat feltételezését, az a tendencia ugyanis, hogy a tudomány egyre mélyebben ismeri meg az ember mint fizikai-biológiai objektum működését, nem teszi ezt szükségessé. A determinista szemlélet nem zárja ki a szabad akarat mint segédfogalom alkalmazását, a kettő egymással „kompatibilis”.

A deterministák és a kompatibilisták teoretikus ellentéte az „elme”, illetve az „agy” megfeleltethetőségének dilemmájára vezethető vissza. Az előbbi fogalom – a karteziánus hagyományoknak megfelelően – szellemi létezőt jelöl, az utóbbi pedig egy testrészt, vagyis természeti objektumot. Az elmefunkciók idegi alapjainak kutatása maga után vonja a kérdést, hol ér véget az agy és hol kezdődik az elme – ha egyáltalán különválasztható a kettő. Materialista alapon az agy maradéktalanul egyenlő az elmével. A kompatibilisták ezt vitatják. Nézetük szerint az elme és az agy azonosként kezelése ún. mereológiai tévedés. A mereológia a metafizikának az az ága, amely a részek és az egész viszonyával foglalkozik, azzal a kérdéssel, mitől válik az elemek meghatározott összessége egy objektummá,¹¹ ennek megfelelően a kompatibilista kritika szerint a deterministák az elmét annak anyagi alkotóelemeinek összességével teszik egyenlővé. Emellett szerintük a szűkítő materialista álláspont nemcsak tarthatatlan redukciónizmus és a fogalmak összekeverése, de praktikus szempontból sem célravezető: a biológiai és a szellemi létszféra az emberi létezés teljesen eltérő szintjeit képezik, és ennek megfelelően más szempontok alapján jellemezhetőek, illetve értékelhetőek.

II.2. A karteziánus emberkép XX. századi megkérdőjelezése: Libet és Wegner meglátásai

A szabad akarat illuzórikus jellegének és az emberi cselekvés determináltságának egyik mértékadó bizonyítékként szolgált Benjamin Libet ismert kísérlete. Ennek lényege a következő. Az alany egy óralapra emlékeztető körben körbejáró pontot figyelt, és az volt a feladata, hogy megjelölje, milyen helyzetben állt a pont, amikor tudatosult benne annak elhatározása, hogy akaratlagos mozdulatot tesz a csuklójával. Eközben egy EEG-készülék figyelte, mikor aktivizálódik az agy mozgatókérgé. Az eredmény az lett, hogy az alanyban nagyjából a mozdulat előtt 200 ms-mal tudatosult a cselekvési szándéka, azonban a készenléti potenciál kimutatható emelkedése már 550 ms-mal megelőzte a cselekvést, vagyis az agy már azelőtt aktivizálódott, hogy az alany megtapasztalta volna a tudatos elhatározást.¹²

Részben ezekre a megfigyelésekre támaszkodott Daniel Wegner, akinek *The Illusion of Conscious Will* című monográfiája jelentős mértékben felforgatja a szabad akarat természetéről alkotott általános képet. Wegner tézise szerint a szabad akarat, amelyet a közfelfogás az emberi cselekvés okaként tart számon, valójában a cselekvés során fellépő élmény vagy kísérőjelenség. Az, hogy a szubjektum kauzális kapcsolatot észlel a tudatos akarat élménye és valamely cselekvés között, három tényező fennállásával magyarázható, ezek: az elsőbbségi elv (*priority principle*), a konzisztenciaelv (*consistency principle*) és a

---

„materialista” mellékneveket szinonimaként használom.

¹¹ Huoranszki Ferenc: Modern metafizika. Osiris Kiadó, Budapest, 2001. <https://www.tankonyvtar.hu/hu/tartalom/tkt/modern-metafizika/ch07s02.html> (2018. december 16.)

¹² Libet, Benjamin: Mind Time. The Temporal Factor in Consciousness. Harvard University Press, Cambridge, 2004, 126-137. o.

kizárólagosságelv (*exclusivity principle*).¹³ Az elsőbbségi elv értelmében az egyén hajlamosabb oksági viszonyt tételezni akkor, ha az okként megjelölt esemény megelőzi az okozatként megjelöltet. A konzisztenciaelv szerint az okként és okozatként megjelölt események között észszerű kapcsolatnak kell fennállnia. A kizárólagosságelv értelmében pedig valamely esemény – jelen esetben a szabad akarás – akkor jelölhető meg egy másik esemény okaként, ha nem merül fel más alternatíva, amely legalább akkora bizonyossággal magyarázza a kérdéses eseményt.¹⁴ Wegner egy sor kísérlet, valamint az elme rendhagyó működésmódjainak bemutatásával demonstrálja, hogy az akarat valójában inkább érzelm vagy élmény, semmint a cselekvés okozója az általános értelemben.¹⁵ Ugyanakkor fontos kiemelni, hogy Wegner egyértelműen meghaladni igyekszik a szabad akarat és a determinizmus ellentétpárját. Ezt a törekvését arra alapítja, hogy a két fogalom nem összevethető egymással: a szabad akarat egy érzelm, ezzel szemben a determinizmus – vagy pontosabban talán az irányzat által szem előtt tartott determináltság – egy folyamat. A nehézség Wegner szerint úgy oldható fel, ha úgy tekintünk a szabad akarat érzelmére, mint egyfajta „szerzőségi érzésre” (*authorship emotion*), amelynek segítségével a szubjektum sajátként képes meghatározni valamely magatartást, ami magasabb fokú azonosulást eredményez.¹⁶

Wegner grandiózus, ám kissé redundáns elmélete a fessége ellenére is bizonytalanságban hagyja az olvasót, és az elemzés éppen ott szakad félbe, ahol egy normatív nézőpont számára érdekessé kezdene válni, ami pedig régi problémát – a „van” és a „legyen” kapcsolatát és különültségét – hoz felszínre új formában. Hiába történik állásfoglalás annak a ténykérdésnek az eldöntésére, hogy mi valójában a tudat vagy a szabad akarat, ebből – legalábbis a Wegner által kifejtettek fényében – nem vezethető le a jogi felelősség normatív elmélete. Ez pedig kérdésessé teheti, hogy a determinizmus irányzata mennyiben forradalmasítja a jog emberképét.

III.3. A determinizmus jogi alkalmazásának elméleti dilemmái

Az újabb szakirodalomban Alces elmélete jól példázza a nehézségeket. Alces egy többé-kevésbé átfogó igényű monográfiában a büntetőjog mellett a kártérítési és a szerződési jog felelősségelméletéről is igyekszik számot adni. Ebben hangsúlyosan elhatárolódik a szubjektum dualista felfogásától: a mereológiai tévedést egyértelműen elvető érvelése szerint az agy és a tudat egy, bármilyen formában történő megkülönböztetésük mesterkélt és tudománytalan dualizmus, a monista és a dualista felfogás között ugyanis nem tartható semmilyen köztes felfogás.¹⁷ Alces nyíltan és határozottan deterministának nevezi szubjektumfelfogását, melyet függetlenít mind Libet, mind Wegner meglátásaitól – jóllehet megítélésem szerint azokkal nem összeférhetetlen –, ugyanis szerinte annak ténye, hogy cselekvéseink tudatos döntés eredményei-e vagy sem, független attól, hogy milyen tényezők határozzák meg a tudatos döntést.¹⁸ Ebből a szubjektumfelfogásból következik a hagyományos jogszemléletek jogi felelősségkoncepciójának tagadása: ez a koncepció Alces

¹³ Wegner, Daniel M.: *The Illusion of Conscious Will*. Bradford Books – MIT Press, Cambridge, 2002, 69. o.

¹⁴ Wegner: i. m. 70-98. o.

¹⁵ Wegner: i. m. 318. o.

¹⁶ Wegner: i. m. 325. o.

¹⁷ Alces, Peter A.: *The Moral Conflict of Law and Neuroscience*. The University of Chicago Press, Chicago, 2018, 10-12. o. A kifejtettekben adódik, hogy Alces szemében nincs lényegi különbség a testtől elkülöníthető lélek vallási-transzcendens felfogása, illetve a modernebb, materialista elképzelések között, amennyiben utóbbiak feltételeznek valamilyen, a szabad akarat letéteményeseként tekinthető, a testtől független entitást.

¹⁸ Alces: i. m. 35-36. o.

szerint téves premisszákon alapul,¹⁹ ezért a jogi felelősség elmélete alapvető átalakításra szorul.

A szélsőséges monizmusból, amely látszólag Alces felelősségelmélete számára is szubjektumelméleti premisszaként szolgál, logikusan következne az, hogy felelősség mint olyan nem tételezhető, hiszen bármely emberi magatartás egy determinált kauzális folyamat eredménye. Egy ilyen felfogás azonban önmagában nem sok jogtudományi probléma megoldásához nyújtana segítséget, és Alces sem megy el a legszélsőségesebb módon ebbe az irányba – igaz, helyenként kifejezésre juttatja azt a meggyőződést, hogy felelősség az általunk ismert formában nem létezik²⁰ –, hiszen nyilvánvalóan sem a büntető-, sem a polgári jogi felelősség létjogosultságát nem vitatja. Ehelyett determinista premisszájából pragmatista-instrumentalista normatív funkciót telepít a büntetőjogra, illetve a kártérítési jogra és a szerződések jogára. A büntetőjog elméletét illetően kritikájának elsődleges célpontja a megtorlás mint büntetési cél. Szerinte a modern tudományosságnak megfelelő emberképpel összeférhetetlen a megtorlás: ha az ember nem más, mint egy rendkívül összetett mechanizmus, akkor az emberrel szemben éppúgy értelmetlen a megtorlási célú büntetés alkalmazása, mint egy autóval szemben. Hiába összehasonlíthatatlanul komplexebb ugyanis az emberi lény, mint egy autó, a különbség – a materialista premissza alapján – végső soron pusztán mennyiségi, nem minőségi. Ezért az ember büntetőjog-ellenes cselekményeinek szankcionálásához a megtorlástól eltérő igazolást kell kialakítani.²¹ Alces ebből a célból a konzekvencialista nézőpont felé fordul, amely szerinte fogalmilag ellentétes a megtorlással. Érdeemes kiemelni, hogy Alces szemében a „tisztá” megtorlás mint szigorúan nem instrumentális büntetési cél meglehetősen életszerűtlen fogalom, amely elveszíti e nem instrumentális jelleget, mihelyt valamilyen észszerűségi vagy konzekvencialista megfontolás társul hozzá.²² Álláspontja szerint a nem instrumentális megtorláselmélet premisszája a morális felelősség lehetősége, ám az idegtudomány éppen ezt a premisszát ássa alá, ami miatt a megtorlás tana idejétmúltnak tűnik, a morális felelősség gondolatának pedig az immorális jellege is felvetődhet,²³ e nézetek meghaladására pedig az instrumentális-konzekvencialista szemlélet alkalmas.

Alces kártérítésszabvány-elmélete az általa nem instrumentálisnak tekintett helyreállító igazságosság fogalma és annak kritikája köré épül. Ami azt illeti, jelentősen nagyobb teret szentel a vétkességi felelősség különféle elméletei bírálatának, mint saját elképzelései kifejtésének, gondolatmenetének kulcsfontosságú mozzanatait azonban ezen a területen is tetten érhetők: az idegtudomány feltárta a morális felelősség eszméjének illuzórikus voltát, ezért a felelős ágensnek betudható cselekményért fennálló felelősségnek többé nincs alapja, és bár a kártérítési jognak értelemszerűen van létjogosultsága, azt új alapokra kell helyezni.²⁴ Ezt az elvárást a kártérítési jog *common law*-beli dogmatikájának egyes fogalmaival példázza: álláspontja szerint az idegtudomány gyökeresen megváltoztatja az „észszerűen gondolkodó személy” (*reasonable man*) mércéjét és azt, hogy az életkorból az elvárhatóságnak milyen foka következtethető ki.²⁵ Alces emellett felveti az okozatiság és a kár fogalmainak újraértelmezési lehetőségét a dohányfüggőség felróható kialakítása és az érzelmi károk okozása miatti elmarasztalás megalapozottságának boncolgatásával.²⁶ A szerződések jogát illetően Alces kritikája abból indul ki, hogy az idegtudomány fényében a szerződéskötés nem úgy történik, ahogyan azt a köznapi gondolkodás és a lényegében abból kiinduló jogász

¹⁹ Alces: i. m. 36. o.

²⁰ Alces: i. m. 64. o.

²¹ Alces: i. m. 74. o.

²² Alces: i. m. 86. o.

²³ Alces: i. m. 98-99. o.

²⁴ Alces: i. m. 176. o.

²⁵ Alces: i. m. 105-108. o.

²⁶ Alces: i. m. 111-114., 121-135. o.

gondolkodás modellezi. Alces tulajdonképpen az idegtudományra hivatkozva dekonstruálja a köznapi gondolkodás énfogalmát és vitatja, hogy létezne valamiféle „esszenciális én”, amelyre alapozva tételezhető lenne az időben tartós szerződéses beleegyezés.²⁷

Alces nézeteit azért érdemes hosszabban ismertetni, mert rajtuk keresztül szemléltethetővé válnak az általa markánsan képviselt monista determinizmus nehézségei. A determinizmusát határozottan deklaráló szerző okfejtése – bármennyire is hangoztatja a hagyományos, „köznapi pszichológián” alapuló jogdogmatika talajvesztését és a „tudományos”, materialista nézőpont időszerűségét – inkább csak megkérdőjelezi a bevett jogtant, semmint megválaszolná a destabilizációja nyomán felmerülő kérdéseket, és ez a sajátosság a büntetőjog-kártérítési jog-szerződések joga kontinuumon előrehaladva egyre inkább tetten érhetővé válik, ez pedig különösen annak fényében sajnálatos, hogy éppen a polgári jog részterületei azok, amelyek cizelláltabb megalapozásra szorulnának a jog és idegtudomány kutatások fényében. A büntetőjog rendeltetését és a büntetőeljárások tétjét tekintve aligha igényel magyarázatot, miért kulcsfontosságú az emberi viselkedés biológiai alapjairól szerzett ismeretek naprakészen tartása, valamint azoknak a jog elméletébe és működésébe történő integrálása, ennek megfelelően ez a terület kapta a legnagyobb figyelmet a kutatók részéről, a polgári jog területei csak a közelmúltban kerültek a tudományos érdeklődés homlokterébe. Alces koncepciójának magva az instrumentális racionalitás kizárólagossá tétele a jogi felelősség elméletében, amit az indokol, hogy az idegtudomány fényében nincs valóság alapja az olyan szubjektumnak, amely szabad, tudatos megfontolás alapján hozza meg döntéseit, amelyek ebből kifolyólag egy megtorlásra alapított felelősségi rendszerben a terhére róhatók. Ami azt illeti, Alces maga szorítja kifejezetten szűk körűre az általa vitatott megtorláselméletet azáltal, hogy csak a „tisztá” megtorláselméletekkel helyezkedik szembe, mert ugyan kétségtelen, hogy ilyen felfogások léteznek, a valóságban a bűncselekmény elkövetőjének megbüntetése többnyire megvalósít valamilyen instrumentális célt is, ha mást nem – amint arra Alces is utalt –, legalább a bosszút igénylő közösség elégedettségét a társadalmi rendnek a büntetés általi helyreállítása miatt. Így tehát az álláspont, amellyel vitatkozik, a gyakorlatban kevésbé mondható relevánsnak.

A másik probléma Alces elsősorban büntetőjogi felfogását érinti: az idegtudományi megalapozás, illetve és a szabad akarattal bíró szubjektum koncepciójának következetes bírálata ellenére voltaképpen nem sok újat ad hozzá a büntetéselmülethez. A büntetőjogi szankcióknak a bűnelkövetéstől való elrettentést szolgáló eszközjellege legkésőbb a felvilágosodással színre lépő utilitarizmus óta nem ismeretlen koncepció, és a késő XX. században virágzó gazdasági jogelmélet egyes irányzatai már határozottan állást foglaltak amellett, hogy a büntetőjog hatékony működtetéséhez nincs szükség olyan konstruált fogalmakra, mint a szabad akarat vagy az elme. A korai Posner egy terjedelmes tanulmányban foglalt állást az attitűd mellett, amit ő „a szkepszis jogtanának” (*the jurisprudence of skepticism*) nevezett, lényege pedig az, hogy a joggyakorlatban kritikusan kell viszonyulni az elképzelt, az empirikus valóságban nem kimutatható segédfogalmakhoz, amelyek nélkül a jog zavartalanul működhet; ehelyett a gyakorlati célok megvalósítására kell törekedni a hasznossági elv követésével. Posner a (hivatkozott) tanulmányában (is) kifejezetten foglalkozik az elme és a mentális jelenségek kérdésével, és – Oliver Wendell Holmes nyomdokain²⁸ – úgy érvel, hogy az olyan fogalmak, mint például a jogsértésre irányuló

²⁷ Alces: i. m. 231., 233-234. o.

²⁸ Holmes, Oliver Wendell: *The Common Law*. Little, Brown, & Co., Boston, 1881., 38. o. Holmes klasszikus művét áthatja az a tézis, hogy a *common law* fejlődéstörténetében a szubjektív felelősséget fokozatosan felváltotta egyfajta „objektív felelősség” abban az értelemben, hogy a felelősség fennállására egyre inkább külső, objektíve észlelhető körülményekből következtetnek. Hangsúlyozni kell, hogy ez az objektív-külsődleges jelleg nem a magyar jogi terminológiában használatos objektív felelősséggel azonos. Holmes teóriájának rövid bemutatásához lásd Molnár András: Oliver Wendell Holmes jogi gondolkodása. In *Jogelméleti Szemle*, 2011/4. <http://jesz.ajk.elte.hu/molnar48.pdf> (2018. december 16.)

szándék (*intent*), fölöslegesek akkor, amikor egy magatartás megfelelő és társadalmilag hasznos jogi értékeléséhez elegendők annak külső jegyei is.²⁹ Posner szkepszise a büntetések elméletében is nagyrészt fölöslegessé teszi a mentális tartalmak vizsgálatát: a külső körülmények önmagukban megalapozzák a társadalomra veszélyes magatartásokkal szembeni fellépés súlyát,³⁰ és ha a közgazdaságtan a hasznossági függvény fogalmával képes a mentális folyamatok vizsgálata nélkül működőképes viselkedési modelleket felállítani, akkor arra a büntetőjogban is van lehetőség.³¹ Igaz ugyan, hogy Posner az emberi viselkedés mozgatórugóinak tudományos feltárásába vetett nagyfokú bizalma mellett sem számított arra, hogy azt ismereteink révén teljességgel mechanisztikusan modellezhetjük, azonban úgy vélte, hogy a tudomány fejlődésével egyre bővülnek azok az objektív ismeretek, amelyek segítségével szükségtelenné válik a „szabad akarat” létezésével törődnie a gyakorló jogászoknak.

Posner hivatkozott gondolatai fényében láthatóvá, hogy az Alces által hirdetett instrumentalizmus egyáltalán nem előzmény nélküli, ráadásul Posner megfontolásai is az általa előadottakhoz hasonlóan szilárd materialista alapokon nyugszanak. A két nézet közötti különbség sokkal inkább mennyiségi, mint minőségi: ma már értelemszerűen alaposabb tudással rendelkezünk az idegrendszer működését illetően, ezért több cselekmény idegi vetületei ismertek – többé-kevésbé – a számunkra, mint azokban az évtizedekben, amikor Posner előállt a jog gazdasági elméletének részletes téziseivel. Mindez azonban zavarba ejtően csekély mértékben érinti az instrumentalista szemléletet, amely lényegét tekintve éppúgy alátámasztható volt három-négy évtizeddel ezelőtt, mint manapság.

Posner elsősorban a jog gazdasági elméletének művelőjeként ismert, azonban meglátásai összefüggésbe hozhatók a XX. század utolsó évtizedeiben újjáéledt pragmatizmussal, és ez a kapcsolat az, ami miatt a fentebb bemutatott megállapításai relevánsak a számunkra.³² Michel Rosenfeld szerint a pragmatizmus és a jog kapcsolata háromféleképpen értelmezhető. Az első értelmezés szerint a pragmatizmus megszabadítja a jogot annak szükségességétől, hogy valamilyen konkrét filozófiai irányzathoz kötődjön. A második értelmezés szerint a pragmatizmus lehetővé teszi a jog számára, hogy tetszőlegesen – és az átfogó jellegre való tekintet nélkül – válogasson a hasznosnak tartott filozófiai nézetek között. A harmadik értelmezés szerint nem azon van a hangsúly, hogy a jog számára valamilyen kifejezett nézőpontot kellene kikövetkeztetni a pragmatizmus téziseiből, csupán arról van szó, hogy a pragmatizmusra támaszkodva a jog elkerülheti a szilárd elméleti kiindulópontokhoz való túlzott kötöttség nem kívánatos mellékhatásait.³³ Alces determinista-instrumentalista nézőpontjában benne rejlik az első értelmezés egyfajta szigorúan szcientista továbbgondolása: a jog elméletéből ki kell iktatni azokat az elképzeléseket, amelyek nincsenek összhangban a naprakész természettudományos ismeretekkel. Alces szemében ezek mindenekelőtt a kanti gyökerű elméletek, amelyekkel a könyve több szakaszában is igyekszik leszámolni. Csakhogy a tudománnyal – esetünkben kifejezetten a természettudománnyal – való összhang követelménye nem újdonság a jogban – mi több, meglehetősen értelemszerűen

²⁹ Posner, Richard A.: The Jurisprudence of Skepticism. In Michigan Law Review, Vol. 86, 1988, 868. o.

³⁰ Posner: i. m. 869-870. o. Lásd még Posner, Richard A.: An Economic Theory of the Criminal Law. In Columbia Law Review, Vol. 85, No. 6, 1985, 1221. o.

³¹ Posner 1988: 868-869. o.

³² Posnernek a pragmatizmushoz való viszonya némiképp ambivalens: elhatárolódik a pragmatizmustól, mert nem arra alapozza jogelméletét, hanem a közgazdaságtan meglátásaira, azt viszont elismeri, hogy a pragmatizmus és a gazdasági szemlélet sok ponton kompatibilis. Posner, Richard A.: What Has Pragmatism to Offer Law? In Southern California Law Review, Vol. 63, 1990, 1668-1669. o. Posner markáns szkepszise alapvetően összhangban áll a pragmatizmus kételyével az eleve adottnak tekintett jelenségek iránt.

³³ Rosenfeld, Michel: Pragmatism, Pluralism and Legal Interpretation: Posner's and Rorty's Justice without Metaphysics Meets Hate Speech. In Dickstein, Morris (ed.): The Revival of Pragmatism. New Essays on Social Thought, Law, and Culture. Duke University Press, Durham, 1998, 326. o.

következik a funkciójából –, így Alces a pusztán „leszámoláson” kívül nem jut messzire. Egy dologiasított és a szabad akarat képzetétől megfosztott emberkép mellett kézenfekvőnek tűnhet az instrumentalista szemlélet, ugyanakkor megalapozott az az ellenvetés – legalábbis Alcesnél nem olvasható olyasmi, ami érvénytelenítene –, miszerint az instrumentalista elméletek nem inherensen helyesek vagy humánusak, és fordítva, a megtorláson alapuló elméletek sem inherensen embertelenek.³⁴ Ha ennek fényében vesszük szemügyre Alces szabad akaratot és felelősséget zárójelbe helyező szcientizmusát, akkor úgy tűnhet, nem igazán sikerült a jog számára releváns kérdéseket megválaszolni, és a saját perspektíváját szűkítette le azzal, hogy kiiktatta rendszeréből az akaratlagosságot. A jogelmélet számára meghatározó kérdés az lenne, hogy milyen erkölcsi alapon igényelhetjük a személyek felelősségre vonását valamely jogellenes magatartásuk miatt. Összességében ezen a téren a meglátásai egyáltalán nem olyan forradalmiak, mint ahogyan azt a jog és idegtudomány iránzat körüli felfokozott szakmai érdeklődés első ránézésre sejtetni engedné.

Egy nézőpontból azonban felvethető, hogy Alces továbblép pragmatista szellemi elődein. A könyve címében morális konfliktust említ, ami abban mutatkozik meg, hogy az autonóm szubjektum dekonstruálásával együtt – és abból következően – akarva-akaratlanul kiüresíti az erkölcs fogalmát: nincs értelme objektív, normatív mércéknek, ha nincs szabad döntési és cselekvési képességgel rendelkező szubjektum, amelynek betudható az ilyen mércéknek való megfelelés (vagy meg nem felelés). Erre a felvetésre az egyik felelet az, hogy Alces eleve az autonóm szubjektum tételezése nélküli mércét kíván kidolgozni a jog számára, vagyis követte azt az évtizedes – sőt, évszázados – megközelítést, amelyet a késő XX. századból Posnerrel illusztráltam. Ugyanakkor Alces és általában a deterministák mélyebbre mennek, mert nem egyszerűen mellőzik az „elmét”, az „akaratot” és más metafizikai fogalmakat érvelésükből arra hivatkozással, hogy nincs rájuk szükség a jog számára fontos kérdések megválaszolásához, hanem kifejezetten cáfolják a létezésüket; ezt példázza Alces markáns kiállása amellelt, hogy bármely kísérlet, amely az elme (mint metafizikai fogalom) és az agy (mint természeti objektum) különválasztására törekszik, leplezett dualizmus, amely lényegét tekintve nem különbözik a test és a lélek évezredes, naiv elkülönítésétől. Ez az érvelés azonban csalóka lehet, és többet sejtet, mint ami valójában áll mögötte. A probléma az, hogy a jelenlegi ismereteink szerint nem tudunk „megszabadulni” a szubjektum konstrukciójától, vagyis attól a benyomástól, hogy a biológiai-idegi folyamataink mögött van valamilyen transzcendentális-metafizikai esszencia, amelynek ezek a folyamatok betudhatók. Dov Fox és Alex Stein egy viszonylag friss tanulmányban Alceséhez hasonló alapokra támaszkodva vitatják az Egyesült Államok joggyakorlatának dualista alapjait, és úgy érveltek, hogy az idegtudomány belátásainak fényében a mai felfogás szerint az elmébe „száműzött” jelenségek új értelmezést nyernek.³⁵ Törekvésük összhangban áll azzal a célkitűzéssel, amelyet Alces átfogóbb elméleti keretben igyekszik körvonalazni: az „elme” konstrukciójának félreállításával. Azonban tanulmányuk gondolatmenete menthetetlenül előfeltételezi az elmét, ha más nem, mint olyan konstrukciót, amelynek betudhatók az egyén cselekvései. Az érzelmi

---

³⁴ Morse, Stephen J.: The Inevitable Mind in the Age of Neuroscience. In Patterson, Dennis – Pardo, Michael S. (ed.): *Philosophical Foundations of Law and Neuroscience*. Oxford University Press, Oxford, 2016, 46-47. o. Snead, O. Carter: *Cognitive Neuroscience and the Future of Punishment*. https://www.brookings.edu/wp-content/uploads/2016/06/1228_neuroscience_snead.pdf (2018. december 16.)

³⁵ Fox, Dov – Stein, Alex: *Dualism and Doctrine*. In Patterson, Dennis – Pardo, Michael S. (ed.): *Philosophical Foundations of Law and Neuroscience*. Oxford University Press, Oxford, 2016, 105-136. o. A szerzők az Egyesült Államok Legfelsőbb Bíróságának három döntését bírálják, mert szerintük a tudomány az e döntésekben elértéssel ellentétes következtetésekre vezetne. Így a lelki károsodásért ugyanúgy kártérítést kell fizetni, mint a testi sérülésért; a büntetőeljárás terheltjét a testi bizonyítékok (például vérminta) nyújtása alól ugyanúgy mentesíti az önvádra kötelezés tilalma, mint a vallomástétel kényszere alól (ami nem testi, hanem mentális tartalommal kapcsolatos); az esküdtszék tájékoztatása során az ölési szándék külső körülmények alapján történő feltételezése pedig nem alkotmányellenes.

és testi kár közös nevezőre hozása érdekében előadott gondolatmenetük jól szemlélteti ezt. Eszerint a hagyományosan a psziché birodalmába utalt érzelmi károknak valójában van testi vonatkozása, és az egyén nem képes „úrrá lenni” az őt ért események érzelmi következményei fölött, ezért a dualista nézőpont indokolatlan akadályát képezi a legitim kárigények érvényesítésének.³⁶ Azonban minden látszat ellenére nem kerül sor a dualizmus végleges kiiktatására, hiszen a tanulmányban tárgyalt testi és „lelki” károk egyaránt tulajdonítva vannak valamilyen alanynak, aki – a hivatkozott példánál maradva – jogosulttá válik az őt ért sérelem kompenzálására.

A deterministák szabad akarat nélküli, de a racionalizmus által uralt jogot képzelnek el. Ez egybeesik a racionalizmus hagyományával, amely arra támaszkodik, hogy léteznek objektív, azaz a szubjektumtól függetlenül igazolható elvek a jogi döntések megalapozására és a jog tartalmának meghatározására. A determinista érvelés olyannak tűnik, mintha felállítana egy modellt az emberi viselkedésre, amelyből kiiktatja a szabad akarat és a tudat konstrukcióit, majd a külső szemlélő számára megfigyelhető valóság elemeit alárendelné valamilyen racionalitásnak. Az ilyen érveléssel szemben azonban Searle-lel együtt felhozható az az ellenvetés, hogy a racionalitás előfeltételezi a szabad akaratot: a racionalitás csak olyan helyzetben képzelhető el, amelyben van racionális és irracionális döntési lehetőség, és az ezek által behatárolt mozgástérben a racionalitás működhet.³⁷ Ebből az észrevételből kiindulva hiába mellőzzük a szabad akarat fogalmát a konkrét jogviták megoldásánál, ennél magasabb szinten, a jogi érvelés kereteinek meghatározásánál elkerülhetetlenül olyan helyzetben találjuk magunkat, amelyben akaratlagosan kell választani a rendelkezésre álló nézőpontok (ahogyan Searle megfogalmazta, a racionális és az irracionális) között.

II.4. Kompatibilista ellenvetések

A determinista állásponttal szemben a kompatibilisták azt vallják, hogy az elme, illetve a szabad akarat, valamint az ember biológiai meghatározottságának ténye nem ellentétesek egymással. Ez a tábor mindenekelőtt vitatja azt, hogy a jog és idegtudomány kutatásoknak a szabad akarat mibenlétéről vallott álláspontjai egyszerűen besorolhatók lennének a dualista és a materialista „kategóriák” egyikébe, szerintük ugyanis a naiv karteziánus felfogástól és az idegtudományos redukcionizmustól egyaránt különböző problémával állunk szemben. Pardo és Patterson úgy ragadta meg ezt a problémát, hogy az elmétől elkülönítették az agy folyamatait, amelyek az empirikus valóság részei,³⁸ az elmét pedig nem tekintették sem fizikai, sem fogalmi entitásnak, ehelyett értelmi és érzelmi képességek összességéként határozták meg.³⁹ Hasonlóképpen fogalmi alapon vitatták azt az elméletet is, hogy az agyban biológiailag kódolva van az erkölcsös viselkedés: szerintük ez a nézet egybemossa a passzív tudást a helyes cselekvéssel (vagyis attól, hogy bármilyen erkölcs a természet műveként rögzült az agyban, még önmagában nem fog helyesen cselekedni az egyén), ráadásul az öntudatlan szabálykövetés fogalma értelmetlen.⁴⁰

A kompatibilisták érvelésében, mivel nem vetik el az elme fogalmának alkalmazását, markánsabban jelen van az idegtudomány „mindenhatóságával” szembeni szkepszis. A kétely egyik forrását az agyról való ismereteink mélysége jelenti; ebben a tekintetben úgy tűnik,

³⁶ Dov – Stein: i. m. 119-120. o.

³⁷ Searle, John R.: *Freedom and Neurobiology. Reflections on Free Will, Language, and Political Power.* Columbia University Press, New York, 2007, 10. o.

³⁸ Pardo, Michael S. – Patterson, Dennis: *Minds, Brains, and Law. The Conceptual Foundations of Law and Neuroscience.* Oxford University Press, Oxford, 2013, 5-6. o.

³⁹ Pardo – Patterson: i. m. 44. o.

⁴⁰ Pardo – Patterson: i. m. 13. o.

egyértelmű van a két tábor között abban, hogy a rendelkezésre álló tudásunk korlátozott, ezért pillanatnyilag még a deterministák is óvatosak a messzemenő következtetések levonásától. Az implikációk terén azonban már eltérnek az álláspontok, hiszen a deterministák lehetségesnek tartják, hogy idővel eljut oda a tudomány, hogy a „bűnös” vagy „felróható” cselekmények okozatilag magyarázhatóvá váljanak, a kompatibilisták ehhez képest markánsabban a különválasztják a deontológiai kérdéseket a biológiai-fizikai folyamatok magyarázatától. Tulajdonképpen a „van” és a „legyen” erkölcsfilozófiai szembenállásának újrafogalmazásának lehetünk tanúi, amely kérdésben a kompatibilisták hangsúlyozzák, hogy a két szféra eltérő megközelítésmódot igényel. Pardo és Patterson szemléletesen demonstrálják ezt a problémát, amikor arra mutatnak rá, hogy az agyi képzőanyag képzési módszerei vajmi kevésbé járulnak hozzá a morális dilemmák eldöntéséhez: annak ténye, hogy a morális döntések meghozatala során milyen agyterületek aktiválódnak, semmit nem árul el az ilyen döntések helyességéről.⁴¹

Az agykutatás morális vetületeinek fontos – és szintén a „van” kontra „legyen” dimenziójában értékelhető, ezért az idegtudomány „hatókörének” problémájával összefüggő – területe annak kérdése, hogy milyen „morális intuíciók” vannak az agyban kódolva. Ez a megközelítésmód nem tekinthető teljesen előzmény nélkülinek abból a szempontból, hogy a társadalmi létnek a természetben kialakult tulajdonságainkkal való magyarázatára korábban is történtek kísérletek. Ezek legismertebb példája Herbert Spencer szociáldarwinizmusa, amely az evolúció darwini elméletéből egy szélsőségesen kapitalista, az állam szerepét minimálisra korlátozó társadalomelméletet vezetett le; de ha visszatekintünk egyes modern természetjog-elméletekre, s azokon belül különösen Grotius *appetitus socialis*-ára, akkor láthatjuk, hogy már korábban is léteztek elméletek, amelyek az ember valamely természetes (vagy annak tartott) tulajdonságának legitimáló erőt tulajdonítottak (persze akkor még empirikus megalapozás nélkül). Napjainkban Patricia Churchland az egyik fő kutatója az erkölcs és a társadalmiság evolúciós gyökereinek, aki szerint a moralitás idegrendszeri forrása a kötődés ösztöne.⁴²

Az emberi agy „morális kódoltságával” kapcsolatban természetesen merül fel az a kérdés, hogy mindent milyen normatív implikációkat rejt. A jogérzékkel foglalkozó kísérletekből összességében az a kép rajzolódik ki, hogy az emberekben ténylegesen létezik igény a társadalomra veszélyes magatartások megfelelő szankcionálására és a normatív rend érvényesülésére. Megállapítást nyert egyebek között, hogy emberek fontosnak tartják az arányos büntetést, egyúttal helytelenítik a túl súlyos és túl enyhe büntetéseket is,⁴³ hogy a megfelelő büntetés az áldozat társadalmi státusának helyreállítását is eredményezi a közösség szemében, és ennek elmaradása az áldozat megítélésének romlását eredményezi,⁴⁴ továbbá hogy az emberekben van igény a jogrend tekintélyének érvényesítésére, arra, hogy „legyen okuk megbízni” a jogrendben, a jogsértések megtorlásának elmaradása pedig ennek az igénynek a teljesülését és így a jogrendbe vetett bizalmat csorbítja.⁴⁵ Az ilyen empirikus adatok fontos szempontokkal szolgálhatnak a jog mibenlétének és funkciójának meghatározását illetően, azonban látni kell, hogy mindezek pusztán tényadatok az emberek érzelmi beállítottságáról, és önmagukban korlátozottan alkalmasak normatív következtetések levonására. Az a tény például, hogy a nemi erőszak áldozatának társadalmi megítélése függ

⁴¹ Pardo, Michael S. – Patterson, Dennis: The Promise of Neuroscience for Law: ‘Overclaiming’ in Jurisprudence, Morality, and Economics. In Patterson, Dennis – Pardo, Michael S. (ed.): *Philosophical Foundations of Law and Neuroscience*. Oxford University Press, Oxford, 2016, 236-248. o.

⁴² Churchland, Patricia S.: *Braintrust. What Neuroscience Tells Us about Morality*. Princeton University Press, Princeton, 2011, 16. o.

⁴³ Satel, Sally – Lilienfeld, Scott O.: *Brainwashed. The Seductive Appeal of Mindless Neuroscience*. Basic Books, Philadelphia, 2013, 139-140. o.

⁴⁴ Satel – Lilienfeld: i. m. 143. o.

⁴⁵ Satel – Lilienfeld: i. m. 144. o.

attól, hogy megbüntették-e a tettet a cselekményért, vagy az általa beismert kisebb súlyú nemi bűncselekmény miatt vonták őket felelősségre – másképpen megfogalmazva: hogy milyen attitűdöt tanúsítanak a tettesen és a sértetten túli személyek –,⁴⁶ önmagában kevés eligazítással szolgál a tettes megbüntetésének indokát illetően: ugyanúgy lehet érvelni amellel, hogy a tettes csak olyan mértékben büntetendő, ami az újabb elkövetéstől való elrettentését eredményezi – és ezáltal a nyilvánosság értékítélete kizárt a mérlegelési szempontok köréből –, mint amellel, hogy jogrendbe vetett bizalom biztosítása érdekében a közösség értékeléséhez igazított büntetés praktikusán indokolt.

Annak kérdése, hogy meddig terjed az idegtudomány hatóköre az ember mibenlétének magyarázatában, nem csupán elvont filozófiai probléma és nem is a jogászság sajátos, a laikusok számára közömbös szakmai kérdése; ellenkezőleg: napjainkban megfigyelhető, hogy a széles közönség nagy elvárásokkal tekint az idegtudománynak az életünket átalakító hatására – a Choy és társai által közzétett kutatási eredmények, valamint a hasonló kutatások iránti élénk médiafigyelem ezt tükrözi. Az ilyen várakozások illeszkednek az emberiség évszázados önreflexiójának tendenciájába. Legkésőbb a modern kor kezdete és a tudományos pozitívizmus térnyerése óta az ember viselkedésének oksági magyarázata is a tudományos érdeklődés homlokterébe került, legyen szó a szociológiáról, a pszichológia különféle irányzatairól, vagy a genetikáról.⁴⁷ Az idegtudomány ebben a körben többszörös előnnyel rendelkezik. Természettudomány lévén nagyobb elfogadottságra tarthat számot, mint a társadalomtudományok, amelyek eredményeivel szemben erősebb szkepszis él az emberek körében. Emellett a döntésért és az akaratképzésért közvetlenül felelős szerv működésével foglalkozik, ezért annak ígéretével (vagy az ilyen ígéret látszatával) kecsegtethet, hogy közvetlenül és maradéktalanul számot tud adni az emberi döntés fizikai okairól. Az idegtudománnyal – vagy tágabban a biológiával – szembeni „csodavárás” elemzői ezek mellett kiemelik azt is, hogy az agykutatásban alkalmazott képalkotási eljárások szemléletessége – vagyis az, hogy képi formában közvetítik az agyról szerzett ismereteket – az indokoltnál nagyobb bizalmat eredményez.⁴⁸ Ez a bizalom – ami a világ kiszámíthatóvá tétele iránti igényből fakad – szükségessé teszi annak újragondolását, hogy a jogban mely esetekben és mennyiben hagyatkozhatunk az idegtudomány meglátásaira – így például döntenünk kell arról, hogy a büntetőeljárás bizonyítási teher fényében a terhelt terhére vagy mentségére szóló ismeretek alkalmazhatók-e aggálytalanul az eljárásban.⁴⁹ Az ilyen meglátások azt az álláspontot erősítik, hogy nem elsősorban a szabad akarat léte vagy nemléte a kérdés, hanem az, hogy milyen normatív iránymutatásokat teszünk a jog alapjaivá.

III. Következtetés: a jog természetének megváltozása?

A fent kifejtettek fényében a fő kérdés természetesen az, hogy mennyiben változik a

---

⁴⁶ Satel – Lilienfeld: i. m. 142. o.

⁴⁷ A büntetőjog és a szabad akarat kapcsolatának vonatkozásában Tóth J. Zoltán tanulmánya alapos áttekintést nyújt a szabad akarat természetét és ezzel összefüggésben a bűncselekmények szankcionálásának legitimitását illetően. A tanulmányból jól kirajzolódik, hogy a szabad akarat dilemmája és az emberi viselkedés magyarázatára való törekvés évezredekre nyúlik vissza. Tóth J. Zoltán: Bűn, büntetés, szabad akarat. In Jogelméleti Szemle 2008/4. <http://jesz.ajk.elte.hu/tothj36b.mht> (2018. december 16.)

⁴⁸ Pl. Satel – Lilienfeld: i. m. xi. o.; Beck, Diane M.: The Appeal of the Brain in the Popular Press. In Perspectives on Psychological Science, Vol. 5, No. 6, 2010, 762-766. o.

⁴⁹ Ezt a kérdést tárgyalja többek között Schauer, aki szerint az angolszász büntetőjog „észszerű kételyt meghaladó” (*beyond a reasonable doubt*) bizonyítási követelményéből az a következtetés adódik, hogy a terhelt javára szóló ismeretek aggálytalanabban alkalmazhatók. Schauer, Frederick: Lie-detection, Neuroscience, and the Law of Evidence. In Patterson, Dennis – Pardo, Michael S. (szerk.): Philosophical Foundations of Law and Neuroscience. Oxford University Press, Oxford, 2016, 94-95. o.

jog természetéről alkotott képünk az agyműködés megértésének és az emberi pszichikum fiziológiai alapokra helyezésének mértékével. Egy meglehetősen komoly figyelmet kapott tanulmányban Greene és Cohen azt a választ adta, hogy „semmit és mindent”: a szerzőpáros a kemény deterministák táborát erősíti, vagyis elvetik a szabad akarat és az elme konstrukcióját, csakúgy, mint a megtorló igazságosság koncepcióját, és arra számítanak, hogy e fogalmak tudományos bizonyíthatatlansága, igazolhatatlansága jelentős változást eredményez az emberképünkben, emellett viszont kiemelik, hogy a jog működése várhatóan nem alakul át gyökeresen.⁵⁰ A gondolatmenetük – a köznapi intuícióval való minden szembenállása ellenére – összességében nagyobb hangsúlyt helyez a konzekvencialista büntetéselmélet⁵¹ melletti állásfoglalásra, mint a jogot érintő változások felforgató jellegére, annak ellenére, hogy – más szerzőkhöz hasonlóan – tárgyalják azt is, hogyan destabilizálja az idegtudomány a köznapi gondolkodás szubjektumfogalmának berögzült alapjait.

Greene és Cohen következtetéseiből tehát inkább a jog céljainak helyesebb megválasztásához és a helyesebb ítélethozatalhoz kapunk fogódzót, semmint egy olyan világ-és emberképet, ami gyökeresen felforgatná gyakorló jogászi és emberi gondolkodásunkat. Megítélésem szerint a fent kifejtettek ehhez hasonló következtetés levonását teszik lehetővé. A determinista joglelemzések néha olyan benyomást keltenek, mintha annak a belátása, hogy az ember mint biológiai lény döntései teljes egészében okozati törvények következményei, valahogyan megsemmisítené azt az tapasztalatunkat, hogy autonóm, tudatos személyek vagyunk, akik nem azonosak (pontosabban: nem azonosként élik meg magukat) a testükkel. Ilyesmiről értelemszerűen nincs szó. A filozófia számára folyamatos diskurzus tárgya ugyan, hogy mi tesz egy természeti komplexitást szubjektummá, ennek pedig kihatása lehet a jogtudományra és a joggyakorlatra is, azonban a mindennapos ügyekben felmerült jogviták elbírálását és célját aligha változtatják meg gyökeresen az agyműködésről szerzett leíró ismereteink. Elméleti szinten elképzelhető persze, hogy a jövőben maradéktalanul leképezhető az emberi agy tartalma, és ez alapján többé-kevésbé megjósolható valakinek a jövőbeli cselekvése, de ehhez egyúttal ismeretekkel kell rendelkezni az egyén jövőbeli környezetéről, ráadásul még ha mindez lehetséges is volna, kétséges, hogy az agy jelenkori tartalmából vissza lehetne-e következtetni a múltbeli tartalomra. A konkrét jogviták pedig alapvetően múltbeli események és állapotok rekonstruálása körül forognak. Megítélésem szerint ha mindezt tekintetbe vesszük, akkor Greene és Cohen következtetéseit kézenfekvőnek tűnnek, és az agykutatás újabb és újabb fejleményeinek jogra gyakorolt hatását érdemesebb az egyéni autonómiának, a szabad akaratnak, valamint ezek korlátainak meghatározására irányuló évezredek törekvések újabb fejleményeként értékelni; a jog természetének gyökeres átalakulását illetően azonban érdemes szkeptikus álláspontra helyezkedni.

---

⁵⁰ Greene, Joshua – Cohen, Jonathan: For the law, neuroscience changes nothing and everything. In *Philosophical Transactions of the Royal Society of London*, Vol. 359, 2004, 1783-1784. o.

⁵¹ Ahogyan korábban jömagam is utaltam rá, jog és idegtudomány kutatások figyelme nagy arányban a büntetőjog kérdéseire összpontosít. Ennek egyik „mellékhatása” egy kisebb terminológiai zavar, a kérdés ugyanis gyakran úgy fogalmazódik meg, milyen hatással van az idegtudomány „a” jogra, majd a válasz kifejtése lényegében a büntetőjog-elméletre korlátozódik. Ez a pontatlanság nem küszöbölhető ki maradéktalanul, mindazonáltal fontos utalni rá. Másfelől, ahogyan fentebb látható volt, az újabb kutatások, elméletek „jogágilag inkluzívabbak”, és túlmutatnak a büntetőjog határain.